

**СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК**

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. IX св. 3—4

БЕОГРАД 1958

О ИВИЋЕВУ „СМЕДЕРЕВСКО-ВРШАЧКОМ ДИЈАЛЕКТУ“

Као што је познато, најстарији наш дијалектолог био је Вук Караџић. Он је већ прве године свога научног рада, 1814, у својој „Писменици“ поделио штокавски дијалекат — који му је тада једини био познат — на три наречја, према изговору старог ђ. Много после њега, крајем прошлога и почетком овога века, дате су потпуније и тачније класификације наших дијалеката, у радovima Решетара и Белића, али су се оне, са све ширим и дубљим проучавањем народних говора, стално мењале. У томе послу највише је дао проф. Белић, али се и његова класификација често модификовала, почев од 1905 па до после последњег рата. Томе се не треба чудити, јер се наша дијалектологија стално богатила новим приносима, па ипак је у њој остајало, и данас има, пуно празнина које је требало попунити, а са сваким попуњавањем добија се друкчија слика размештаја народних говора, што мора утицати и на њихову класификацију. Измене у досадашњу Белићеву класификацију унео је и д-р Павле Ивић у својој „Дијалектологији српскохрватског језика“¹.

Павле Ивић спада међу највредније и најплодније наше млађе дијалектологе. За последњу годину дана он је објавио два крупна научна рада, „Дијалектологију“ и своју докторску дисертацију „О говору галипољских Срба“². Резултати које је добио испитивањем говора галипољских Срба осетно су утицали на његову класификацију говора штокавског дијалекта. Пошто ме посебно интересује један дијалекат из те класификације, овај пут ћу говорити о њему, остављајући приказ „Дијалектологије“ у целини за другу прилику.

¹ Д-р Павле Ивић, Дијалектологија српскохрватског језика. Матица српска. Нови Сад, 1956. Стр. 218, с дијалектолошком картом.

² Српски дијалектолошки зборник XII. Београд 1957. Стр. XX+519.

Кад се човек обрадује некој дијалектолошкој књизи, чим је узме у руку, прва му је ствар да погледа у приложеном карту. Тако сам и ја учинио, и одмах ми је пао у очи један део екавске територије, упадљиво обојен и назван „смедеревско-вршачки дијалекат“. У самом тексту „Дијалектологије“ намењеном карактеристици дијалеката овај „смедеревско-вршачки дијалекат“ није дат као поддијалекат ни косовско-ресавског, ни шумадиско-војвођанског дијалекта, већ као посебан дијалекат, на равну ногу са осталим штокавским дијалектима.

Чини ми се да је Ивић пребрзо и без довољно темеља искоonstrуисао овај нови дијалекат. Ни документација, ни локализација, по моме мишљењу, нису довољне и уверљиве, да би га дијалектологија могла усвојити. Пре свега, ако и постоје неке нарочите језичке црте („изоглосе“) на целој обележеној територији којима би се тамошњи говор истицао као нешто посебно, да ли су оне довољне да се он издвоји као посебан екавски дијалекат? А ако и постоје, јесу ли оне такве да се он може назвати дијалектом, у оном смислу који та реч у науци обично има? Истина, она у свима језицима може имати шире и уже значење, али у лингвистичкој терминологији она треба да има тачно одређено значење. Међутим, ако погледамо у научне радове који говоре о класификацији говора, наћи ћемо да се у њима речи *дијалекат*, *наречје*, *поддијалекат*, *група дијалеката*, *група говора* и *изговор* мешају и замењују, чак и код истог научника, што ствара збрку у поимању. То мешање налазимо и код Ивића. Кад је извршена прва научна класификација народних говора српско-хрватског језика, он је подељен на три основна индивидуалитета: штокавски, чакавски, кајкавски, и они су названи дијалектима. Међутим Ивић у својој „Дијалектологији“ говори о штокавском *наречју*, а његове поддијалекте, шумадиско-војвођански и косовско-ресавски, назива *дијалектима*, напореда са призренско-тимочким, источно-херцеговачким, зетско-сјеничким и икавским дијалектом. А говори названи тим именима не смеју се сврставати у исти ред.

А сад да се поближе упознамо с Ивићевим „смедеревско-вршачким дијалектом“. Пре свега треба да се задржимо на његовом имену. Некој дијалекатској целини даје се такво име које прибли-

жно обележава њену распрострањеност¹. Сам Ивић се колебао при давању имена своје дијалекту. У „Дијалектологији“ назива га „смедеревско-вршачким“ а у „Говору галипољских Срба“, који је написан пре „Дијалектологије“, а објављен после, „пожаревачко-вршачким“. Који назив треба усвојити? Ово колебање долази због непоузданог локализовања особина по којима тај говор треба да буде проглашен посебним дијалектом. На приложеној карти уз „Дијалектологију“ тај дијалекат обухвата, уколико се може на њој разабрати, у Србији ранији Пожаревачки и Градиштански срез на десној страни Мораве, а на левој не само смедеревско и грочанско Подунавље, него и бивши Врачарски и Космајски срез, делом и Колубарски, све до Умке. У „Дијалектологији“ границе су дате много општије, неодређеније. Тамо стоји:

„У Банату он обухвата околину Вршца, Беле Цркве и Ковина, а у северној Србији крајеве око Пожаревца, Смедерева, затим источне делове Шумадије и појас уз Дунав од Смедерева до Београда. У већем делу београдских села говори се овим дијалектом, додуше знатно измењеним. Његова југоисточна граница није прецизно утврђена, пошто недостају теренска испитивања, а осим тога изгледа да је прелаз ка косовско-ресавском дијалекту веома поступан, тако да би свако одређивање границе било условно“ (стр. 87).

Овако широко постављене и недовољно одређене границе Ивић је могао дати само зато што говор тога краја није научно проучаван на терену и што су њему за његову тезу о посебном дијалекту требале баш такве границе. Без поузданих, на терену покупљених језичких података, допуњених историским и етнографским подацима, смело је и ризично постављати тезу о једном новом дијалекту, па још га уносити у уџбеник. Јер је Ивић на целој тој територији био само у два места: у банатском селу Крушчици, где је забележио само једну неважну црту, и у једном београдском селу, Великом Селу, где не знам шта је забележио. У својој „Дијалектолошкој карти Војводине“² ја сам дао поделу и размештај савских говора млађег типа, а говоре југоисточног Баната сам на карти обележио као продужење ко-

¹ Ови називи нису увек срећно изабрани. Тако би било боље да је косовско-ресавски назван косовско-дунавски, јер се од свога језгра на Косову раширио на север све до Дунава.

² В. Гласник Проф. друштва XVIII, св. 11—12.

совско-ресавског преко Дунава, не давши никакву потврду за то, јер их дотада нисам систематски проучавао на терену, али је њихова припадност била опште позната, па и мени, захваљујући путовању по том крају. Да бих то проверио, године 1939 и 1940 обишао сам те крајеве и забележио карактеристичне говорне особине у Вршцу, Врачевгају, Белој Цркви, Крушчици, Ватину, Ковину и Баваништу¹. Та испитивања су потврдила да ти говори припадају косовско-ресавском дијалекту. А што се тиче говора београдских села, које нико није проучавао, већ је познато да су нека села као: Вишњица, В. Село, Винча, Миријево, Велики и Мали Мокри Луг, Бањица, Кнежевац, Раковица, као и Палилула, која је доцније ушла у састав Београда, пре више од сто година пресељена из Сврљига². Остала београдска села која Ивић убраја у свој дијалекат припадају шумадском говору.

Тешкоћа у локализовању овога „дијалекта“ није само у недостатку теренских дијалектолошких испитивања, којих уопште нема за тај крај Србије, него и у одређивању и објашњавању његових карактеристичних црта. Према Ивићу то су:

1. Непренесена акцентуација, изузев с крајњег слога, као: *глава, народ, сџиџра, језик*. Дужина после акцента изгубљена.
2. Замена *њ* са *е*, али у низу морфема место *е* има *и*, као у дат. ј., дат мн. *оним*; даље у *нисам, сџарји, (г)дџ, гридџа, сикџра*.
3. Кратко *е* и *о* изговарају се врло отворено.
4. Контракција *ао* у *о*, чак и *дџао > дџ*.
5. Префикси *џрџ-* и *џри-* дали *џре*: *џрејовџда*.
6. Сугласник *х* се не изговара.
7. Сугласничке промене: *џос(џи), гвџе, џрџци, Крушчица*.
8. Изједначавање наст. дат., инстр. и локат. мн. *сџаџима*.
9. Изједначење ген. и лок. мн.: *џо њџва*.
10. У инстр. ј., поред уопштеног наст. -ом: с *учџиџелом*, има и -ем м. -ом: з *брџиџем*.
11. У акуз. мн.: *барџџе, бубрџе, коџусе*.
12. Стари облици, у дат. ј.: *мџне, џџбе, сџе*; у ном. мн.: *ни, ви*; у акуз. мн.: *не, ве*.
13. Мешање *овџм сџну* и *овџм сџну*; *овџм девџџи* и *овџ д*.
14. Аорист *дџџмо*.

Ако упоредимо ове особине са особинама косовско-ресавског, онако како их је показао Ивић (стр. 100—102), *видџемо да су*

¹ В. Годишњак Задужбине Стојановић VIII, стр. 57—60.

² В. Милићевићеву Кнежевину Србију, стр. 118.

осим оних под 13. све наведене особине заједничке и смедеревско-вршачком и косовско-ресавском. Кад је тако, јасно је да се не може говорити о говорима југоисточног Баната и оних на супротној страни Дунава као о неком посебном екавском дијалекту, напореда са старијим косовско-ресавским и млађим шумадиско-војвођанским.

Повод за постављање тезе о посебном „смедеревско-вршачком дијалекту“ Ивићу је дао говор галипољских Срба, јер пре него што се упознао с овим, он је друкчије мислио. Тако у свом чланку „О говорима Баната“¹ он каже: „Банатски говор претставља хомогену целину“, сматрајући га делом шумадиско-војвођанског дијалекта. Али кад је свестрано проучио прикупљену грађу из говора галипољских Срба, дошао је до закључка да нема ниједног говора који би имао толико заједничких црта са галипољским колико их имају говори долине Велике Мораве и околних крајева², што је сасвим логично, јер су се наши Галипољци, по предању, а и према разматрању самог Ивића, отселили из околине Јагодине. Како у данашњем говору јагодинског краја нема неких црта којих има у галипољском (икавизми, нови падежни завршеци и др.), то је И. повезао галипољски говор са севернијим екавским говорима, смедеревско-вршачким, јер каже у закључку своје студије: „Целокупно досадашње извођење намеће закључак да су од наших живих говора галипољском најближи они у пожаревачко-вршачкој групи“³. У истој књизи, нешто доцније, каже:

„Сродност галипољског говора са пожаревачко-вршачком групом значи поред осталог и то да је говор предака Галипољаца био близак основици из које се развио данашњи шумадиско-војвођански дијалекат. Овако су, само са нешто мање елемената источне боје, могли изгледати и говори целе Шумадије негде око XVI в. Са галипољским говором њих вежу пре свега кановачки акценат и икавизми, који су у то време — као што показује сам галипољски — очигледно већ били присутни“⁴.

Ивић, дакле, сматра да је говору галипољских Срба најближи смедеревско-вршачки и да су се оба развила из неког

¹ ЈФ XVIII, 1—4, стр. 154.

² СДЗб. XII, стр. 415.

³ СДЗб. XII, стр. 416.

⁴ Цит. књ., стр. 434.

старијег дијалекта северне Србије, из којег је постао и данашњи шумадиско-војвођански дијалекат. Али он није сасвим начисто у објашњавању садашњих и некадашњих односа међу овим дијалектима. Док у § 76 Дијалектологије каже да *смедеревско-вршачки чини мост између шумадиско-војвођанског и косовско-ресавског*, не објашњавајући у чему је тај мост, мало после, у истом параграфу изјављује да се овај дијалекат не може сматрати *просто ирелазним говорним типом, нити да је он производ укривљања своја два суседа*. А у § 75 каже: „Врло је вероватно да је прву дубљу разлику између смедеревско-вршачког и шумадиско-војвођанског дијалекта створило новоштокавско акценатско преношење у овом другом дијалекту“, што излази на то да И. претпоставља да је *ире тога смедеревско-вршачки припадао шумадиско-војвођанском* (курзив је мој). Али у § 75 он каже: „Може се чак рећи да је смедеревско-вршачки тип, историски гледајући, старији од шумадиско-војвођанског, који се развио тек с акценатским проношењем“.

Ово колебање код Ивића у одређивању места смедеревско-вршачког говора међу осталим говорима мислим да највише долази због начина његовог тумачења кановачког акцента и икавизама, у њему и у целом шумадиско-војвођанском дијалекту. Колико сам могао разумети, он сматра да не може бити говора о томе да су северна Србија и Војводина икад биле насељене неким старим икавским слојем становништва, нити да су се тамо доселили икавци из североисточне Босне. Питање порекла икавизама у Србији и Војводини је један од основних елемената проблема формирања шумадиско-сремског дијалекта, који ни до данас није дефинитивно решен. Полазећи од својих испитивања и размишљања, ја сам дошао до закључка да је икавски говор био аутохтон у северозападној Србији и делу Војводине. Овај закључак покушаћу да објасним у својој студији „Остаци некадашњег икавског наречја у Србији“, коју спремам за штампу.

Из досадашњег излагања мислим да је јасно да Ивић нема довољно елемената који би му дали права да смедеревско-вршачки говор одвоји од косовско-ресавског дијалекта и прогласи га посебним екавским дијалектом. И не само да нема елемената за то, него су му и аргументи колебљиви и неуверљиви.

Милош С. Московљевић